

Дмитро Шаріпов,
аспірант кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти,
андрагогіки та управління,
Житомирський державний університет імені Івана Франка
ORCID ID 0000-0002-4352-5558
dima07121986@meta.ua

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ У ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

У статті представлено результати теоретичного аналізу проблеми формування ціннісних орієнтацій школярів у закладах позашкільної освіти військово-патріотичного спрямування. Поняття «цінності» розглянуто в площині наукових розвідок з філософії, соціології, психології та педагогіки.

Окреслено важливість правильної громадянської ідентифікації, визначення національної приналежності, що передбачає формування ціннісних орієнтацій, моральних чеснот, виховання на традиціях українського народу. Актуальність питання формування ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку зумовлене стрімкими соціально-економічними та політичними змінами, стресогенними ситуаціями у процесі життєдіяльності школяра особливо за умови військових дій на сході України. Становлення особистості дитини, її ціннісні орієнтації визначаються як інструмент для самоідентифікації своєї національності. Окреслено роль сімейного виховання, використання новітніх зразків публіцистики для формування ціннісних орієнтацій школярів, важливість правильного формування світоглядних патріотичних переконань як цінності, що потребує додаткового вивчення історії свого народу. Розглянуто важливість переосмислення ціннісної системи яка потребує суттєвого оновлення в сучасних умовах. Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що їх можна використати для планування діяльності закладів як загальної середньої освіти, так і позашкільної освіти, а особливо закладів військово-патріотичного спрямування. Теоретичний аналіз проблеми формування ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку дав можливість виявити нагальну потребу в докорінних змінах та розробці не типових освітніх та навчальних програм, якісному корегуванні освітнього процесу, що має позитивно вплинути на розвиток особистості дитини у закладах освіти всіх рівнів. Вище зазначене дає можливість оновити освітню систему України, удосконалити її відповідно до потреб сучасного покоління.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, школярі, заклад позашкільної освіти, військово-патріотичне виховання.

Dmytro Sharipov. Theoretical aspects of the formation of value orientations of school-age children in out-of-school educational institutions of military-patriotic orientation

The article presents the results of theoretical analysis of the problem of formation of value orientations of schoolchildren in out-of-school educational institutions of military-patriotic orientation. The concept of «value» is considered in the field of scientific research in philosophy, sociology, psychology and pedagogy. The importance of correct civic identification, determination of national affiliation, which involves the formation of value orientations, moral virtues, education in the traditions of the Ukrainian people. The urgency of the formation of value orientations of school-age children is due to rapid socio-economic and political changes, stressful situations in the life of the student, especially in the context of hostilities in eastern Ukraine. The formation of the child's personality, its value orientations are defined as a tool for self-identification of their nationality. The role of family education, the use of the latest models of journalism for the formation of value orientations of students, the importance of the correct formation of patriotic worldviews as a value that requires additional study of the history of their people. The importance of rethinking the value system that needs significant renewal in modern conditions is considered. The practical significance of the obtained results is that they can be used to plan the activities of both secondary and out-of-school education, and especially military-patriotic institutions. Theoretical analysis of the

problem of forming value orientations of school-age children made it possible to identify the urgent need for radical change and development of non-standard educational and training programs, quality adjustment of the educational process, which should positively affect the child's personality in educational institutions. The above provides an opportunity to update the educational system of Ukraine, to improve it in accordance with the needs of the modern generation.

Key words: values, value orientations, schoolchildren, out-of-school education institution, military-patriotic education.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. З огляду на кризу суспільства, неможливість особистістю правильно ідентифікувати свою національну приналежність, втрату розуміння понять «мораль», «цінність», «честь» та «гідність» в умовах російсько-української війни на сході країни значущість проблеми формування ціннісних орієнтацій майбутніх громадян України важко переоцінити. Становлення особистості відбувається протягом усього життя, проте фундамент закладається саме у дитячому віці. Процес формування ціннісних орієнтацій досить тривалий та складний, про що засвідчують наукові пошуки досліджуваної проблеми в філософії, психології, соціології, педагогічній науці і практиці. Дедалі частіше предметом окремих наукових педагогічних розвідок стають моральні чесноти та переконання дітей шкільного віку. Заклади освіти, своєю чергою, намагаються відповісти на запит суспільства щодо реалізації якісної освіти та не завжди гнучко реагують на швидкі зміни у виховних та ціннісних потребах людства. Освітні та навчальні програми вимагають суттєвих змін та більшої орієнтації на дитину. Саме тому заклади позашкільної освіти всіх типів, а особливо військово-патріотичного спрямування, мають значний виховний потенціал, суттєву перевагу завдяки створенню атмосфери неформального спілкування та довіри з боку дитини, яка за власним бажанням обирає гурток, виходячи із власної мотивації його відвідування.

Аналіз основних досліджень і публікацій.

В останні десятиліття як в нашій країні, так і за кордоном проблема цінностей та ціннісних орієнтацій особистості набуває особливої актуальності. Ці поняття є предметом досліджень у багатьох науках, включаючи філософію, психологію, соціологію, педагогіку, що засвідчує про їх складність та різноманітність. Формування ціннісних орієнтацій дитини стало предметом дослідження науковців: А. Бодальов, Ю. Гіппенрейтер, О. Запорожець, А. Ковальов, Я. Корчак, В. Котирло, С. Кулачківська, С. Ладивір, А. Макаренко, Т. Макарова, В. Петровський, А. Співаковська, Т. Титаренко та інші. Для вирішення завдань особливе значення мають дослідження, наукові розробки в галузі філософії цінностей (Д. Леонт'єв, В. Лук'янов, С. Франкл, В. Шохін, та ін.), психології (О. Крошка, О. Легун, С. Максименко, О. Музика, І. Семків та ін.). В науково-теоретичному підґрунті дослідження також значне місце займають праці з проблем гуманістичних (Г. Авдіянець, Т. Грабовська, В. Єфімов, В. Наливайко, М. Рокич, О. Савченко, О. Тепла, С. Шумило та ін.), громадянських (П. Ігнатенко, Л. Корінна, Н. Косарева, В. Поплужний, та ін.), моральних (О. Власенко, Л. Музичко, О. Оксенюк, В. Павлов, Н. Светлова та ін.), освітніх (О. Газман, Г. Грачова, Г. Єлизарова, В. Зінченко, Д. Кияшко, Т. Фомічова та ін.) цінностей, валеологічних цінностей здорового способу життя (О. Московченко, Л. Овчиннікова, Д. Оглоблін, О. Перевозчикова та ін.).

Метою статті є обґрунтування дефініцій «цінності», «ціннісні орієнтації» у їх філософському, соціологічному, психологічному, культурологічному та педагогічному значеннях.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Бачення цінностей з позиції *філософів* зосереджено навколо етичного змісту людського існування. В «Академічному тлумачному словнику української мови» цінність окреслено як те, що має певну матеріальну чи духовну вартість [1, с. 399]. Основний наголос акцентується на подвійній природі цінностей, що відображає суперечність між ідеальним (духовне) та матеріальним. Філософською основою формування системи цінностей особистості є етика, де провідне місце серед базових цінностей особистості займають Добро, Совість, Відповідальність, Милосердя та інші. У загальнофілософському сенсі цінності можна схарактеризувати як «наявність у певних предметах, явищах, природі знаків та властивостей, що відображають їх значення для людини чи суспільства, тобто якість або властивість предметів, явищ, що становлять нагальну потребу особистості» [7, с. 39]. Цінність як загальнофілософська категорія підпорядковується дії діалектичної закономірності єдності загального, особливого та індивідуального.

Щодо *ціннісних орієнтацій*, то у *філософії* вони розглядаються на рівні сутнісних сил особистості, як головний критерій людського життя, що визначає її світогляд, мета та сенс існування [4, с. 62].

У *соціології* цінність визначається, насамперед, як реагент соціальних відносин [11, с. 701]. До основних цінностей соціологи відносять людське життя, час, свобода особистості, рівність між людьми. Цінності також розглядаються як основа формування соціального капіталу суспільства. Також цікава позиція Т. Титаренка, який наголошує на відмінностях між властивими західному світові цінностями та цінностями українського суспільства: «навколо нас домінує досить цинічна і відверта мотивація досягнення, і до постматеріалістичних цінностей у масовій свідомості ще далеко. Але розвинені країни вже пройшли цей етап розвитку, для них важливість інструментальної раціональності зменшується, а цінності постмодернізму з акцентом на ефективний спосіб життя стають дедалі популярнішими» [14, с. 4].

Основою *соціологічного* підходу до визначення *ціннісних орієнтацій* є їх розуміння як основних регуляторів соціальної поведінки. Це ті соціальні цілі, які поділяє людина, з якими вона пов'язує цілі свого життя та основні засоби їх досягнення.

У *психології цінності* розглядається з позиції діяльності, поведінки, потреб, мотивів, спілкування тощо. «Цінність у вищому розумінні – це те, що служить людині і є одним із проявів: добро чи зло, правда чи брехня, красиве чи потворне, допустиме чи заборонене, справедливе чи несправедливе, що мають неабияке значення для людини». Цінності традиційно пов'язують з когнітивними процесами особистості, з формуванням її емоційно-вольової сфери та розглядає сутність цінностей, окреслюючи поняття «значущість» [16].

Ціннісні орієнтації, з точки зору *психології*, розглядаються як внутрішня структура особистості, як елемент мотивації, що забезпечує її послідовність і спрямованість на певні норми поведінки як механізм, що спонукає до дії. «Ціннісні орієнтації, є саме тим «необхідним», суб'єктивно значущим формуванням у структурі свідомості та самосвідомості людини, що обумовлює ряд її суттєвих характеристик як особистості, зокрема її діяльності», зазначає М.Боришевський [3, с. 147].

У *культурології*, розглядають поняття культурних цінностей, яке визначається як «об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають значне художнє, історичне, етнографічне та наукове значення та підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України» [9, с.144].

Культурологи також пропонують співвіднести поняття цінностей з основними категоріями культурологічної науки – «культура», «культурні потреби особистості», «розвиток особистісної культури». Найбільш цікава культурологічна природа цінностей виражена в теорії Г. Гофстеда, який пропонує розглядати цінності як стрижень індивідуальної та соціальної культури. Учений вивчив особливості ціннісних орієнтацій особистості у понад 50 країнах і сформулював чотири провідні фактори розвитку цінностей: ставлення до влади, колективізм/індивідуалізм; маскуліність/жіночість; способи поведінки в умовах невизначеності (уникнення невизначеності) [5, с.195]. Також цікавий висновок запропонувала П. Герчанівська: «Ієрархія цінностей не залишається сталою, протягом людської історії змінюється світогляд людини, ціннісні домінанти. Те, що для одних є священним камінням, для інших – купа руїн. Суб'єктивізм аксіологічного підходу до культури нерідко призводить до негативних наслідків – таких, як націоналізм і расизм» [6, с. 35].

Діяльнісний елемент структури особистості розкривається в понятті «*ціннісні орієнтації*». Як одне із найважливіших утворень у свідомості і самосвідомості особистості, дійова форма включення суспільних цінностей у механізм діяльності і поведінки людини ціннісні орієнтації посідають провідне місце у всій досліджуваній проблематиці. Тому питання змісту, спрямованості, аксіологічної вагомості ціннісних орієнтацій особистості стали, як слушно зазначив Б.Ананьєв, загальним центром, у якому сходяться дослідження соціологів і психологів [2].

Основи *психолого-педагогічного* підходу до проблем формування ціннісних орієнтацій школярів були закладені в працях різних видатних учених (Л. Виготський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Шацький та ін.), де було окреслено загальні шляхи, сформульовано початкові принципи та визначено основні умови формування ціннісних засад школярів. Доведені практичним досвідом, їхні роботи значною мірою визначили хід досліджень проблеми ціннісних орієнтацій у наукових досягненнях вітчизняних учених пізніших часів. З середини ХХ століття у вітчизняній науці сформувалася тенденція поступового підвищення інтересу до проблематики цінностей взагалі і ціннісних орієнтацій зокрема (Б. Ананьєв, А. Архангельський, В. Водзінська, О. Дробницький, Ю.

Жуков, Л. Федоров та ін.). Напрацювання цього періоду стали основою подальших наукових пошуків у психолого-педагогічній науці до кінця XX та початку XXI століть.

Ураховуючи реалії нашого сучасного життя, орієнтація молодого покоління на реалізацію української національної патріотичної ідеї, збереження та продовження української культурно-історичної традиції освіти визначається пріоритетом та умовою збереження суверенітету та незалежності України.

Зважаючи на орієнтацію школярів на національні цінності, розробляються в педагогіці сьогодення і питання формування загальнолюдських ціннісних орієнтацій. Вхідження України до європейської спільноти є мотивом для посилення уваги до цих орієнтацій (О. Сухомлинська). З огляду на це наша держава «розглядається як частина загальноєвропейського культурного простору з його багатоманітністю і розмаїттям культур, які об'єднуються на засадах демократизму та гуманізму, толерантності та відкритості, цивілізованості» [12, с. 106].

Зазначимо, що цінності – це матеріальні або ідеальні предмети, важливі для певного соціального суб'єкта з точки зору його потреб та інтересів. Від них походять ціннісні орієнтації як ті установки людини, що визначаються вагомістю досягнень матеріальної та духовної культури. У сучасному глумаченні не спостерігається чіткого та однозначного розмежування цих понять. Більш поширеним є визначення цінностей як аспекту мотивації та ціннісних орієнтацій як свого роду соціальних установок, які займають високе місце в ієрархічній структурі регуляції діяльності особистості. Основним змістом ціннісних орієнтацій, згідно з теоріями, є світогляд та моральні переконання особистості, глибокі та постійні прихильності, принципи поведінки.

За результатами досліджень, що були представлені на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Ціннісна складова соціалізації особистості дитини», науковцями було доведено, що найбільш важливими для дітей є ті цінності, які можуть пояснити. Це відноситься до термінальних цінностей (родина, щастя, здоров'я, дружба, краса природи, краса мистецтва, краса техніки, зовнішня краса, творчість, гроші). Однак дуже специфічним є вираження інструментальних (операційних) цінностей. Тільки наявність у життєдіяльності дитини досвіду та практики прояву співпереживання, самостійності, допитливості, цілеспрямованості, впевненості, сміливості, наполегливості надає дитині можливість вибрати їх в ієрархії цінностей» [13, с. 52].

Як зазначає у своїй статті доктор філософських наук Т. Кононенко «... цінності визначаються в процесі життєдіяльності, тобто вони проходять певну апробацію. У них відображається важливість когось чи чогось для людини. Є цінності, які визначаються наявними потребами та інтересами, є цінності, які надають існуванню смисл. До останніх належать фундаментальні цінності – максими, зміст яких безпосередньо не пов'язаний із конкретним історичним періодом розвитку суспільства або конкретною етнічною традицією; які є абсолютним стандартом для людей усіх епох і культур. Це світоглядні зразки, моральні й правові норми, що відображають історичний досвід людства, пов'язаний з ідеалами гуманізму, любові, добра, істини, краси, справедливості, честі, совісті, свободи, миру, патріотизму» [8, с. 26].

З огляду на зазначене варто розглянути національні цінності та більшу увагу звернути саме на «патріотизм» як цінність в країні, де восьмий рік поспіль іде війна, а школярі не завжди адекватно сприймають та розуміють значення військово-патріотичне виховання в цілому та формування ціннісних орієнтацій зокрема.

В умовах військової агресії та складного періоду державотворення, який нині переживає Україна, як ніколи, важливо сформувати у молоді громадянсько-активні, соціально-значущі якості, які вона зможе проявити в усіх видах діяльності, і, перш за все, пов'язаних із захистом державницьких інтересів: родина – український народ – Україна [17].

Важливим у формуванні ціннісних орієнтацій є сімейне виховання, в процесі якого дитиною засвоюються основи моралі, формуються почуття доброти, чуйності, совісті, правдивості, любові до всього живого. Основою духовного життя особистості, на нашу глибоке переконання, є патріотизм. Саме патріотичне виховання є невід'ємним складником формування національного світогляду та поведінки людини, її ставлення до рідної країни, до націй та народностей. Важливе завдання виховати національно свідомих громадян, патріотів, відданих Батьківщині з чіткою громадянською позицією, передбачає організацію та реалізацію безперервного процесу впровадження нових форм роботи, що сприяють формуванню та розвитку певних особистісних рис громадянина України. Формуючи патріотичний світогляд, необхідно виховувати повагу до історичних надбань, цінувати традиції та звичаї свого народу, формувати у підлітків високий рівень патріотичної гідності. Зважаючи на складність та важливість правильного розуміння патріотичного виховання варто зосередити увагу на історичних витоках національно-патріотичного в цілому та військово-

патріотичного виховання зокрема.

Для правильного формування світоглядних патріотичних переконань школярів як цінності необхідно звертатися не лише до історичної слави воїнів, що виконали свій обов'язок перед країною та рідним народом у минулому, а й до подій сучасності. Один із дуже болючих та вагомих вчинків військових сучасних Збройних Сил України у зоні ООС (АТО) описаний в збірці новел І. Сейка «Будемо жити! Я – Скіп!». Автор пише: «Ми воювали! Воювали, чим є і на тому, що було. Коли деякі «круті» підрозділи ЗСУ називали наш батальйон «циганським табором» – ми не ображалися, а продовжували воювати... І коли зі штабу АТО прийшов наказ – залишити позиції та відійти в Дебальцеве, – хлопці почали «виходити» в ефір «відкритим текстом»: розвідка залишається; мінометний взвод залишається, позиції не здамо; взвод кулеметників залишається! Залишаємось! Залишаємось! Залишаємось! Батальйон не виконав злочинний наказ. Ми залишилися на своїх позиціях і воювали доти, доки нас не змінила 128-ма бригада. Був жовтень 2014 року» [10, с. 44–45]. У формуванні ціннісних орієнтацій школярів варто послуговуватися розповідями, в яких, наприклад, йдеться про незламність, стійкість духу Воїна, а разом з ним і всіх побратимів живих і мертвих 11-го Батальйону територіальної оборони «Київська Русь», за плечима якого – рідна земля.

Аксіологічне значення поняття «патріотизм» не має однозначного трактування, характеризується різноманітною сутністю, змістом і формами прояву, що пояснюється складною природою цього явища, багатим його змістом, що засвідчує прагнення особистості до відстоювання власних прав на національно-етнічну та державну самоідентифікацію.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у визначеному напрямі. Усвідомлення важливості правильного формування ціннісних орієнтацій дітей шкільного віку є запорукою створення майбутнього єдиного, згуртованого, самодостатнього суспільства, де кожен зможе себе ідентифікувати як людина, особистість та громадянин. Тільки вчасно реагуючи на виклики сьогодення ми, українці, зможемо уникнути самознищення. Заклади освіти повільно, проте поступово намагаються подолати питання формування ціннісних орієнтацій. Діяльність позашкільних закладів освіти військово-патріотичного спрямування в складних умовах військових дій має бути спрямована на формування гуманістичного та патріотичного світогляду, що ґрунтується на моральних переконаннях особистості та виявляється в способах мислення та дії, поведінки. Зазначене вимагає певних трансформацій системи позашкільної освіти. До перспектив подальших наукових пошуків можна віднести: розробку відповідних концептуальних програм, реалізація яких забезпечить соціальну згуртованість дітей за спільними інтересами, допоможе у правильному формуванні необхідних ціннісних орієнтацій дитини, усвідомленні своєї національної приналежності та самоідентичності; окреслення шляхів активізація діяльності працівників закладів позашкільної освіти у напрямі формування морально-патріотичних цінностей тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник української мови: у 11 т. Київ: Наукова думка, 1970-1980. 452 с.
2. Ананьев Б. Г. Человек, как предмет познания. Л.: 1968. 299 с.
3. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості – громадянина. *Педагогіка і психологія. Науковотеоретичний та інформаційний журнал АПН України*. 1997. №1. С. 144–150.
4. Волкова С. В. Ціннісні орієнтації в контексті наукових досліджень: витоки і сучасність. *Збірник наукових праць Педагогічні науки*. 2005. С. 59–65.
5. Галецька І. Індивідуальні цінності в дискурсі психологічних теорій. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2006. № 2. С. 192–203.
6. Герчанівська П. Е. Культурологія : навч. посіб. Київ : Політехніка, 2006. 281 с.
7. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. Актуальные проблемы исторического материализма. М.: Политиздат, 1986. 223 с.
8. Кононенко Т. В. Ціннісно-сміслові орієнтири особистості: філософсько-правовий аспект. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 1. С. 23–27.
9. Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення : Постанова КМУ від 26.08.2003 р. № 1343. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1343-2003-p>.
10. Сейко І. Л. Будемо жити! Я – Скіп... Житомир: Полісся, 2021. 76 с.
11. Семків І. І. Індивідуальні цінності як психологічні механізми формування соціального капіталу. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2010. № 10. С. 699–709.
12. Сухомлинська О. В. Цінності у вихованні дітей і молоді: стан розроблення проблеми. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1. С. 105–111.

13. Тарабасова Л. Г. Проблема ціннісних орієнтацій дитини у сучасній теорії та практиці виховання. *Ціннісна складова соціалізації особистості дитини в умовах сьогодення* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро 23 квіт. 2020 р.). Дніпро, 2020. С. 50–52.
14. Титаренко Т. М. Домагання особистості у контексті ефективного життєздійснення. *Наукові студії з соціальної та політичної психології*. Київ, 2008. № 20. С. 3–13.
15. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку. Львів : Кальварія, 2005. 380 с.
16. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность : в 2 т. СПб.: Питер, 2003. 860 с.
17. Ярема О. Й. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. *Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року)* : тези доп., Держ. Інститут сімейної та молодіжної політики. Київ, 2016. 200 с.

REFERENCES

1. Akademichnyj tlumachnyj slovnyk ukrains'koi movy : u 11 t. Kyiv: Naukova dumka, 1970-1980. 452 s. [in Ukrainian].
2. Anan'ev B. H. Chelovek, kak predmet poznaniya. L.: 1968. 299 s. [in Russian].
3. Boryshevs'kyj M. J. Dukhovni tsinnosti v stanovlenni osobystosti – hromadianyna. Pedahohika i psykholohiia. Naukovoteoretychnyj ta informatsijnyj zhurnal APN Ukrainy. 1997. №1. S. 144–150. [in Ukrainian].
4. Volkova S. V. Tsinnisni oriientsii v konteksti naukovykh doslidzhen': vytoky i suchasnist'. Zbirnyk naukovykh prats' Pedahohichni nauky. 2005. S. 59–65. [in Ukrainian].
5. Halets'ka I. Indyvidual'ni tsinnosti v dyskursi psykholohichnykh teorij. Sotsiohumanitarni problemy liudyny. 2006. № 2. S. 192–203. [in Ukrainian].
6. Herchaniv's'ka P. E. Kul'turolohiia : navch. posib. Kyiv : Politekhnik, 2006. 281 s. [in Ukrainian].
7. Zdravomyslov A. H. Potrebnosti. Ynteresy. Tsennosti. Aktual'nye problemy ystorycheskoho materyalyzma. M.: Polytyzdat, 1986. 223 s. [in Russian].
8. Kononenko T. V. Tsinnisno-smyslovi oriientyry osobystosti: filofs'ko-pravovyj aspekt. Pravovyj chasopys Donbasu. 2020. № 1. S. 23–27. [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia derzhavnoi ekspertyzy kul'turnykh tsinnostej ta rozmiriv platy za ii provedennia : Postanova KМУ vid 26.082003 r. № 1343. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1343-2003-p>. [in Ukrainian].
10. Sejko I. L. Budemo zhyty! Ya – Skip... Zhytomyr: Polissia, 2021. 76 s.
11. Semkiv I. I. Indyvidual'ni tsinnosti iak psykholohichni mekhanizmy formuvannia sotsial'noho kapitalu. Zbirnyk naukovykh prats' Kam'ianets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohienka. 2010. № 10. S. 699–709. [in Ukrainian].
12. Sukhomlyns'ka O. V. Tsinnosti u vykhovanni ditej i molodi: stan rozroblennia problemy. Pedahohika i psykholohiia. 1997. № 1. S. 105–111. [in Ukrainian].
13. Tarabasova L. H. Problema tsinnisnykh oriientsij dytyny u suchasnij teorii ta praktytsi vykhovannia. Tsinnisna skladova sotsializatsii osobystosti dytyny v umovakh s'ohodennia : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro 23 kvit. 2020 r.). Dnipro, 2020. S. 50–52. [in Ukrainian].
14. Tytarenko T. M. Domahannia osobystosti u konteksti efektyvnoho zhyttiezdijnsennia. Naukovi studii z sotsial'noi ta politychnoi psykholohii. Kyiv, 2008. № 20. S. 3–13. [in Ukrainian].
15. Fukuiama F. Velykyj krakh. Liuds'ka pryroda i vidnovlennia sotsial'noho poriadku. L'viv : Kal'variia, 2005. 380 s. [in Ukrainian].
16. Khekkhauzen Kh. Motyvatsiya y deiatel'nost' : v 2 t. SPb.: Pyter, 2003. 860 s. [in Russian].
17. Yarema O. J. Tsinnisni oriientsii suchasnoi ukrains'koi molodi. Schorichna dopovid' Prezydentu Ukrainy, Verkhovnij Radi Ukrainy pro stanovysche molodi v Ukraini (za pidsumkamy 2015 roku) : tezy dop., Derzh. Instytut simejnoi ta molodizhnoi polityky. Kyiv, 2016. 200 s. [in Ukrainian].

Матеріал надійшов до редакції 17.01.2022 р.